

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมทางไปรษณีย์
เรื่อง สาระนั้นู้เกี่ยวกับพระอภิธรรม

เรียบเรียงโดย วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ

มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน

คำนำ

เมื่อกล่าวถึงคำว่า พระอภิธรรม ก็มักจะถูกถามเสมอว่าพระอภิธรรมคืออะไร พระอภิธรรมเรียนเกี่ยวกับอะไร ใครเป็นผู้แต่งพระอภิธรรม เรียนพระอภิธรรมแล้วได้ประโยชน์อะไร คนส่วนใหญ่จะเข้าใจแต่เพียงว่า พระอภิธรรมเป็นบทสวดในงานศพที่ไม่ค่อยจะมีใครฟังรู้เรื่อง แม้แต่ผู้สวดเองหลายท่านก็ไมู้ความหมาย

พระอภิธรรม เป็นธรรมะชั้นสูงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปรมัตถธรรม ๔ ประการ อันได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน พระอภิธรรมเปรียบเสมือนแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาสุขุมล้าลึกอันนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของชีวิต เรื่องของกรรมและการส่งผลของ กรรม เรื่องภพภูมิต่างๆ เรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด และเรื่องของการปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งเป็นจุดหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา

วิชาการทั้งหลายทางโลกที่เราได้เคยเรียน เคยฟังและเคยอ่านกันมามีใช่แต่เพียงในภพนี้เท่านั้น ในภพก่อนๆ ที่เราเวียนว่ายตายเกิดกันมาจน นับไม่ถ้วนนั้น เราก็คงได้เคยเรียน เคยฟัง และเคยอ่านกันมามากแล้ว แต่ก็ไม่เห็นว่าจะทำให้เราพ้นจากความทุกข์ พ้นจากความลำบาก หรือพ้น จากกิเลสไปได้เลย นี้ก็แสดงให้เห็นว่าวิชาการต่างๆ เหล่านั้นไม่ได้ทำให้ เราเกิดปัญญาอันถูกต้อง

อย่างแท้จริง แต่เป็นเพียงแค่ความรู้ทางโลกเพื่อ ใช้ในการดำรงชีพไปภพหนึ่ง
ชาติหนึ่ง เท่านั้นเอง

เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจในเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและเนื้อหาของ พระอภิธรรม อันจะนำไปสู่การศึกษาที่ละเอียดลึกซึ้ง และการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาแจ่มในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงต่อไป ข้าพเจ้าจึงได้รวบรวมและเรียบเรียง สารานุกรมเกี่ยวกับพระอภิธรรม เล่มนี้ขึ้น

บุญกุศลอันเกิดขึ้นจากการรวบรวมและเรียบเรียงจนสำเร็จเป็นหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขอบูชาแด่พระรัตนตรัย พระอรรถกถาจารย์ และ ปรมาจารย์ทั้งหลายที่ได้สืบสานมรดกธรรมอันล้ำค่านี้ไว้ จนตกทอดมาถึง ปัจจุบัน

และขอความสันติสุข ความเป็นผู้มีปัญญาแจ่มในหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงบังเกิดแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายที่ กำลังเวียนว่ายอยู่ใน ๓๑ ภพภูมิโดยทั่วกันเทอญ

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ

สารบัญ

	หน้า
พระอภิธรรม คืออะไร	๗
ความหมายของ ปรมัตถธรรม	๑๓
ความหมายของ บัญญัติธรรม	๑๕
ปรมัตถธรรมเป็นธรรมที่อยู่เหนือสมมุติบัญญัติ	๑๕
ประวัติพระอภิธรรม	๑๗
พระอภิธัมมัตถสังคหะคืออะไร	๒๐
การสวดพระอภิธรรมในงานศพ	๒๔
ประโยชน์จากการศึกษาพระอภิธรรม	๒๖
ประวัติความเป็นมาของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย	๒๘
สำนักเรียนสาขาของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย	๓๐
บรรณานุกรม	๓๒

พระอภิธรรม คืออะไร

หลังจากที่สมเด็จพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์เป็นเวลายาวนานถึง ๔๕ พรรษา คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ทั้งหมดรวบรวมได้ ๘๔ ,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เรียกว่า พระไตรปิฎก ซึ่งบรรจุคำสอนและเรื่องราวของ พระพุทธศาสนาไว้โดยละเอียด แบ่งออกเป็น ๓ ปิฎกหรือ ๓ หมวด ด้วยกันคือ

๑. พระวินัยปิฎก
๒. พระสุตตันตปิฎก
๓. พระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎก หรือเรียกสั้นๆ ว่า **พระวินัย** เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับศีลหรือสิกขาบท (บทบัญญัติ) ตลอดจนพิธีกรรมและ ธรรมเนียมของสงฆ์ อันเป็นกฎระเบียบที่พระภิกษุสงฆ์และพระภิกษุณี สงฆ์จะต้องปฏิบัติ รวมถึงพุทธประวัติบางตอนและประวัติการทำสังคายนา มีทั้งสิ้น ๒๑ ,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ เรียกโดยย่อว่า อา . ปา. มะ. จุ. ปะ. (หัวใจพระวินัย) ได้แก่

๑. คัมภีร์อาทิกัมมิกะ ว่าด้วยอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส อนิยต และต้นบัญญัติในสิกขาบทต่างๆ
๒. คัมภีร์ปาจิตติย์ ว่าด้วยอาบัติปาจิตติย์ ซึ่งเป็นอาบัติอย่างเบา
๓. คัมภีร์มหาวรรค ว่าด้วยพุทธประวัติตอนปฐมโพธิกาล และพิธีกรรมทางพระวินัย
๔. คัมภีร์จุลวรรค ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัยต่อจากมหาวรรค ตลอดจนความเป็นมาของภิกษุณี และประวัติการทำสังคายนา
๕. คัมภีร์ปริวาร ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย

พระสุตตันตปิฎก หรือเรียกสั้นๆ ว่า **พระสุต** เป็นหมวดที่ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรม และเรื่องเล่าต่างๆ อันยังเยื้องตามบุคคล และโอกาส เป็นธรรมที่แสดงโดยใช้สมมุติโวหาร คือยกสัตว์ บุคคล กษัตริย์ เทวดา เป็นต้น มาแสดง มีคำสอนทั้งสิ้น ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออก เป็น ๕ นิกาย เรียกโดยย่อว่า ที. มะ. สัง. อัง. ขุ. (หัวใจพระสุต) ได้แก่

๑. ทีฆนิกาย ประกอบด้วย พระสุตขนาดยาว จำนวน ๓๔ สุต
๒. มัชฌิมนิกาย ประกอบด้วย พระสุตขนาดปานกลางจำนวน ๑๕๒ สุต
๓. สังยุตตนิกาย ประกอบด้วย พระสุตที่จัดเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า สังยุตต์ มีชื่อตามเนื้อหา เช่น เกี่ยวกับแคว้นโกศล เรียกว่า โกศลสังยุตต์ เกี่ยวกับมรรคเรียกว่า มรรคสังยุตต์ มีจำนวน ๗,๗๖๒ สุต

๔. **อังคุตตรนิกาย** ประกอบด้วย พระสูตรที่จัดหมวดหมู่ตามจำนวนข้อของหลักธรรม เรียกว่า นิบาต เช่น เอกนิบาต ว่าด้วยหลักธรรมที่มี หัวข้อเดียว จนถึงหลักธรรมที่มี ๑๑ หัวข้อที่เรียกว่า เอกาทสกนิบาต ในนิกายนี้มีจำนวนพระสูตร ๙,๕๕๗ สูตร

๕. **ขุททกนิกาย** ประกอบด้วยภาษิตเบ็ดเตล็ด ประวัติและนิทานต่างๆ นอกเหนือจากที่จัดไว้ในนิกายทั้ง ๔ ข้างต้น แบ่งออกเป็นหมวดได้ ๑๕ หมวดคือ

๑) **ขุททกปาฐะ** แสดงบทสวดเล็กๆ น้อยๆ โดยมากเป็นบทสวดสั้นๆ

๒) **ธรรมบท** แสดงคาถาพุทธภาษิต ประมาณ ๓๐๐ คาถา

๓) **อุทาน** แสดงพระพุทธานุชาดที่แปลงอุทานเป็นภาษิตโดยมีเนื้อเรื่องประกอบตามสมควร

๔) **อิติวุตตก** แสดงคำอ้างอิงว่าพระพุทธเจ้าตรัสไว้เช่นนั้นอย่างนี้

๕) **สูตรนิบาต** เป็นหมวดที่รวบรวมพระสูตรเบ็ดเตล็ดไว้ด้วยกัน

๖) **วิมานวัตถุ** แสดงเรื่องราวของผู้ได้วิมานและแสดงเหตุที่ทำให้ได้วิมานไว้ด้วย

๗) **เปตวัตถุ** แสดงเรื่องราวของเปรตที่ได้ทำบาปกรรมไว้

๘) **เถรคาถา** แสดงภาษิตต่างๆ ของพระอรหันตสาวก

๙) **เถรีคาถา** แสดงภาษิตต่างๆ ของพระอรหันตสาวิกา

๑๐) **ชาดก** เป็นหมวดที่ประมวลคาถาธรรมภาษิตเกี่ยวกับเรื่องราวใน

อดีตชาติของพระพุทธองค์

- ๑๑) **นิทเทศ** เป็นหมวดที่ว่าด้วยเรื่องของนิทเทศ (การชี้แจง, การแสดง, การจำแนก) แบ่งเป็นมหานิทเทศ และจุลนิทเทศ
- ๑๒) **ปฏิสัมพันธ์ามรรค** กล่าวถึงการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความมีปัญญาอันประเสริฐ
- ๑๓) **อปทาน** หมวดนี้จะกล่าวถึงอัตตชีวประวัติของพระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกและอรหันตสาวิกา
- ๑๔) **พุทธวงศ์** แสดงประวัติของอดีตพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์
- ๑๕) **จริยาปิฎก** แสดงเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า

พระอภิธรรมปิฎก หรือเรียกสั้นๆ ว่า **พระอภิธรรม** เป็นหมวดที่ประมวลพุทธพจน์อันเกี่ยวกับหลักธรรมที่เป็นวิชาการว่าด้วยเรื่องของ **ปรมัตถธรรม**^๑ ล้วนๆ ยกตัวอย่างเช่นเมื่อกล่าวถึงบุคคลใด บุคคลหนึ่ง ทางพระอภิธรรมถือว่าบุคคลนั้นไม่มี มีแต่สิ่งซึ่งเป็นที่ประชุมรวมกันของ จิต เจตสิก รูป เท่านั้น ดังนั้น ธรรมะในหมวดนี้จึงไม่มีเรื่องราว ของบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ซึ่งเป็นสิ่งสมมุติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย

พระอภิธรรมปิฎกมีอยู่ทั้งสิ้น ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ เรียกโดยย่อว่า สัง. วิ. ธา. ปุ. กะ. ยะ. ปะ. (หัวใจพระอภิธรรม) ได้แก่

---

^๑ ปรมัตถธรรม มี ๔ ประการ อันได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

๑. คัมภีร์ธัมมสังคณี ว่าด้วยธรรมะที่ประมวลไว้เป็นหมวดเป็นกลุ่ม เรียกว่า

กัณฑ์ มีทั้งหมด ๔ กัณฑ์ คือ

๑) จิตตวิภักติกัณฑ์ แสดงการจำแนกจิตและเจตสิก เป็นต้น

๒) รูปวิภักติกัณฑ์ แสดงการจำแนกรูป เป็นต้น

๓) นิกเขปปราสิกัณฑ์ แสดงธรรมที่เป็นแม่บท (มาติกา) ของ ปรมัตถธรรม

๔) อัตถุทธารกัณฑ์ แสดงการจำแนกเนื้อความตามแม่บทของ
ปรมัตถธรรม

๒. คัมภีร์วิภังค์ ว่าด้วยการจำแนกมาติกาในคัมภีร์ธัมมสังคณี ทั้งติกมาติกา ๒๒

หมวด และทุกมาติกา ๑๐๐ หมวด โดยแบ่งเป็น ๑๘ วิภังค์ เช่น ชันฐวิภังค์

จำแนกชั้น^๒ อายตนะวิภังค์ จำแนกอายตนะ, ธาตุวิภังค์ จำแนกธาตุ, สัจจวิภังค์

จำแนกสัจจะ, อินทริยวิภังค์ จำแนกอินทริย์, ปฏิจจสมุปปาทวิภังค์ จำแนก

ปฏิจจสมุปปาท, สติปัญญาวิภังค์ จำแนก สติปัญญา เป็นต้น

๓. คัมภีร์ธาตุกถา ว่าด้วยคำอธิบายเรื่องชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ โดย

นำมาติกาของคัมภีร์นี้จำนวน ๑๐๕ บท และมาติกาจากคัมภีร์ธัมมสังคณีจำนวน

---

^๒ ชั้น หมายถึง ชั้น ๕ อันประกอบด้วย รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น รูป

ชั้น ก็คือ รูป, เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น รวมเรียกว่า เจตสิก ส่วนวิญญาณชั้น ก็คือ จิต ดังนั้น

ชั้น ๕ ก็คือ จิต + เจตสิก + รูป นั่นเอง

๒๖๖ บท (ติกมาติกา ๖๖ บท ใน ๒๒ หมวด และทุกมาติกา ๒๐๐ บท ใน ๑๐๐ หมวด) มาแสดงด้วยนัยต่างๆ (จำนวน ๑๔ นัย) เพื่อหาคำตอบว่าสภาวะธรรมบท นั้นๆ สงเคราะห์เข้าได้กับชั้นไหนเท่าไร เข้าได้กับอายตนะไหนเท่าไร และเข้าได้กับธาตุไหนเท่าไร เข้าไม่ได้กับชั้นไหนเท่าไร เข้าไม่ได้กับอายตนะไหนเท่าไร และเข้าไม่ได้กับธาตุไหนเท่าไร

๔. คัมภีร์บุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติ (การประกาศ แสดง หรือชี้แจง) ในเรื่อง ๖ เรื่อง คือ (๑) ชั้นบัญญัติ การบัญญัติเรื่องชั้น (๒) อายตนะ บัญญัติ การบัญญัติเรื่องอายตนะ (๓) ธาตุบัญญัติ การบัญญัติเรื่องธาตุ (๔) สัจบัญญัติ การบัญญัติเรื่องสัจจะ (๕) อินทริยบัญญัติ การบัญญัติ เรื่องอินทริย (๖) บุคคลบัญญัติ การบัญญัติเรื่องบุคคล

๕. คัมภีร์กถาวัตถุ ว่าด้วยการโต้วาทะเพื่อชี้แจงแสดงผลให้เห็นว่าวาทกถา (ความเห็น) ของฝ่ายปรวาทิ (พวกภิกษุในนิกายที่แตกไปจากเถรวาท ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช) จำนวน ๒๒๖ กถา ล้วนผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากพระพุทธพจน์ดั้งเดิมที่ภิกษุฝ่ายเถรวาทยึดถือปฏิบัติอยู่ วิธีการโต้วาทะใช้หลักตรรกศาสตร์ที่น่าสนใจมาก นับเป็น พุทธตรรกศาสตร์ที่สมบูรณ์แบบที่สุด ซึ่งมีในคัมภีร์นี้เท่านั้น

๖. คัมภีร์ยมก ว่าด้วยการปุจฉา-วิสัชนา สภาวะธรรม ๑๐ หมวด ด้วยวิธีการยมก คือการถาม-ตอบ เป็นคู่ๆ ซึ่งเป็นวิธีการเฉพาะของคัมภีร์ยมก

สภาวะธรรม ๑๐ หมวด ได้แก่ (๑) หมวดมูล (สภาวะธรรมที่เป็นเหตุ) (๒) หมวดชั้น (๓) หมวดอายตนะ (๔) หมวดธาตุ (๕) หมวดสัจจะ (๖) หมวด

สังขาร (๗) หมวดอนุสัย (๘) หมวดจิต (๙) หมวด สภาวธรรมในกุศลตีกะ เรียกสั้น ๆ ว่า หมวดธรรม (๑๐) หมวดอินทริย์

สภาวธรรม ๑๐ หมวดนี้ทำให้แบ่งเนื้อหาของคัมภีร์ยมกออกเป็น ๑๐ ยมก เรียกชื่อตามหมวดสภาวธรรมที่เป็นเนื้อหา คือ (๑) มุขยมก (๒) ชั้นрымก (๓) อายตณยมก (๔) ธาตุยมก (๕) สัจจยมก (๖) สังขารยมก (๗) อนุสัยยมก (๘) จิตตยมก (๙) ธรรมยมก (๑๐) อินทริยมก

๗. **คัมภีร์ปฏิฐาน** ว่าด้วยการจำแนกสภาวธรรมแม่บท หรือ มาติกา ทั้ง ๒๖๖ บท (๑๒๒ หมวด) ในคัมภีร์ธัมมสังคณี โดยอำนาจปัจจัย ๒๔ ประการ^๓ มีเหตุปัจจัยเป็นต้น เพื่อให้เห็นว่าสภาวธรรมทั้งหลายปรากฏเกิดขึ้น ตามเหตุ ตามปัจจัยทั้งสิ้น มิได้เกิดจากการบังการของผู้ใด แต่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่เรียกว่า จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม

สรุปแล้ว พระอภิธรรมก็คือธรรมะหมวดที่ ๓ ในพระไตรปิฎกที่สอนให้รู้จักธรรมชาติอันแท้จริงที่มีอยู่ในตัวเราและสัตว์ทั้งหลายอันได้แก่ จิต เจตสิก รูป และรู้จักพระนิพพานซึ่งเป็นจุดหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ธรรมชาติทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานนี้รวมเรียกว่า ปรมัตถธรรม หากแปลตามศัพท์ คำว่า อภิธรรม หรือ อภิธรรม แปลว่าธรรมอันประเสริฐ, ธรรมอันยิ่ง, ธรรมที่มีอยู่แท้จริงปราศจากสมมุติ

---

^๓ปัจจัย ๒๔ ประการ (กรุณาดูที่หน้าสุดท้าย)

เนื้อความในพระอภิธรรมเกือบทั้งหมด จะกล่าวถึงปรมัตถธรรม
ล้วนๆ โดยไม่มี บัญญัติธรรม (สมมุติโวหาร) เข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงควร ทำ
ความเข้าใจไว้ในเบื้องต้นก่อนว่า ปรมัตถธรรม และ บัญญัติธรรม นั้น ต่างกัน
อย่างไร

ความหมายของ ปรมัตถธรรม

**ปรมัตถธรรม คือ ธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้แน่นอน ที่ดำรง
ลักษณะเฉพาะของตนไว้โดยไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลง เป็นธรรมที่ปฏิเสธ
ความเป็นสัตว์ ความเป็นบุคคล ความเป็นตัวตนโดยสิ้นเชิง มี ๔ ประการ
คือ**

๑. จิต
๒. เจตสิก
๓. รูป
๔. นิพพาน

ซึ่งมีความหมายโดยย่อดังนี้

จิต คือธรรมชาติที่ทำหน้าที่เห็น , ได้ยิน, รับกลิ่น, รับรส, รู้สัมผัส ถูกต้อง ตลอดจนธรรมชาติที่ทำให้เกิดการคิด นี้ก็ สภาวะของจิตมีทั้งหมด ๘๙ หรือ ๑๒๑ อย่าง (โดยพิสดาร) แต่เมื่อกกล่าวโดยลักษณะแล้วมีเพียง ๑ เท่านั้น คือ **รู้อารมณ์** (อารมณ์ในที่นี้หมายถึง รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สิ่งต่าง ๆ และเรื่องราว ต่างๆ ที่จิตไปรับรู้)

จิตเป็นนามธรรม และมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วิญญาณ , มโน, มนัส, มนินทรีย์, มโนธาตุ, มโนวิญญาณธาตุ และ มนายตนะ เป็นต้น

เจตสิก คือ ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต ประชุมจิต ทำให้เกิดความ รู้สึก นี้ก็ คิด ที่แตกต่างกัน ทั้งทางที่ดีและไม่ดี มีทั้งหมด ๕๒ ลักษณะ เจตสิกเป็น นามธรรม ที่เกิดร่วมกับจิต คือเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกัน กับจิต และอาศัยที่เกิดที่เดียวกันกับจิต สภาพของจิต เป็นเพียงประธานในการรู้ อารมณ์ แต่การที่จิตโกรธ หรือจิตโลภ เป็นเพราะ มีเจตสิกเข้าประกอบประชุมให้ เกิดความโกรธหรือความโลภนั่นเอง จิต เปรียบเสมือนเม็ดยา เจตสิก เปรียบเสมือนตัวยาที่อยู่ในเม็ดยา จิตเกิดโดย ไม่มีเจตสิกไม่ได้ และเจตสิกเกิด โดยไม่มีจิตก็ไม่ได้เช่นกัน

เนื่องจาก **จิต** และ **เจตสิก** เป็นสิ่งที่ต้องเกิดร่วมกันตลอดเวลา ดังนั้น การอธิบายบางแห่งในหนังสือเล่มนี้จึงเขียนว่า **“จิต+เจตสิก”** เพื่อให้ระลึก ไว้อยู่เสมอว่าจิตและเจตสิกนั้นเป็นธรรมชาติที่ต้องเกิดร่วมกัน ต้องอิง อาศัยซึ่งกัน และกัน และไม่สามารถแยกออกจากกันได้

รูป คือ ธรรมชาติที่แตกดับ ย่อยยับ สลายไปด้วยความเย็นและความร้อน ในร่างกายของคนเราและสัตว์ทั้งหลายนั้น มีรูปประชุมกันอยู่ ทั้งหมด ๒๘ ชนิด และรูปที่ประชุมกันอยู่นี้แต่ละรูปต่างก็แตกดับย่อยยับ สลายไปตลอดเวลา หากความเที่ยงแท้ถาวรไม่ได้เลย

นิพพาน เป็นธรรมชาติที่พ้นจากกิเลสเครื่องร้อยรัด พ้นจากการ เวียนว่ายตายเกิด นิพพานโดยปริยายมี ๒ ลักษณะคือ

๑. **สกุปาทิเสสนิพพาน** คือ นิพพานที่ยังเป็นไปกับกับขั้น ๕ หมายถึง การที่ประหัตกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว (กิเลสนิพพาน) แต่ขั้น ๕ ยังมีการเกิดดับสืบต่ออยู่ (ยังมีชีวิตอยู่)

๒. **อหุปาทิเสสนิพพาน** คือ นิพพานที่ปราศจากขั้น ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ (ผู้หมดจดจากกิเลส) และสิ้นชีวิตไปแล้ว (คือ กิเลสก็ไม่เหลือ ขั้น ๕ ก็ไม่เหลือ) หรือที่เรียกว่า ปรีนิพพาน (ปรี = ทั้งหมด) เมื่อ ปรีนิพพานแล้ว จิต + เจตสิกและรูปจะหยุดการสืบต่อและดับลงโดยสิ้นเชิง (คือเมื่อปรีนิพพานไปแล้วก็ จะไม่มีการเกิดอีกหรือไม่มีภพชาติต่อไปอีก)

นิพพาน เป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะต้องพยายามเข้าถึงให้จงได้จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธสาวก เป็นอริยบุคคล และเป็นทายาทผู้รับมรดกธรรมในพระพุทธศาสนา

ความหมายของ บัญญัติธรรม

บัญญัติธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์บัญญัติขึ้น เพื่อสื่อสารให้เข้าใจ ความหมายซึ่งกันและกัน เช่น ชื่อ นายมี นางมา สีเขียว สีแดง ทิศเหนือ ทิศใต้ วันจันทร์ วันอังคาร เดือน ๘ เดือน ๑๐ ปีชวด ปีฉลู เวลาเช้า เวลาเย็น เวลา ๒๔.๐๐ น. พลเอก อธิปัตย์ รัฐมนตรี เหยี่ยว ๕๐ สตางค์ ธนบัตร ๑๐๐ บาท ระยะทาง ๑ กิโลเมตร น้ำหนัก ๑ กิโลกรัม เนื้อที่ ๑ ไร่ ล้วนเป็นสิ่งสมมุติทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ท่านเรียกว่า บัญญัติธรรม

แม้แต่ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หนังสือ ปากกา นาฬิกา บ้าน โต๊ะ แก้วน้ำ ช้อน ชาม พัดลม วิทยุ เกวียน เรือ รถยนต์ คน และสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ ก็จัดเป็นบัญญัติธรรม เช่นกัน

ปรมัตถธรรมเป็นธรรมที่อยู่เหนือสมมุติบัญญัติ

หากไม่มีมนุษย์เกิดขึ้นในโลกนี้ ความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่ มนุษย์บัญญัติขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ มีชื่อเรียกอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ย่อมไม่ เกิดขึ้นเช่นกัน แม้แต่ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ พื้นดิน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฯลฯ ก็ เป็นเพียงธรรมชาติ ที่ปราศจากความหมาย ปราศจากชื่อ คือเป็นแต่เพียงสภาวะที่ เกิดจากการประชุมกันของมหาภูตรูปทั้ง ๔๔ อันเป็นรูปธรรม (รูป) ที่ปราศจาก นามธรรม (จิต+เจตสิก) ซึ่งเป็นสภาวะปรมัตถ์ (ปรมัตถธรรม) ที่พ้นจากสมมุติ บัญญัติโดยสิ้นเชิง

ส่วนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายนั้น หากกล่าวในแง่ปรมัตถธรรมแล้ว ถือว่าไม่มีตัวตน ไม่มี นายมี ไม่มี นางมา มีแต่รูปธรรม (รูป) และนามธรรม (จิต+เจตสิก) มาประชุมกันเท่านั้น

ดังนั้น ไม่ว่าตัวเราหรือผู้อื่นซึ่งรวมถึงสัตว์ทั้งหลายด้วยนั้น เมื่อกกล่าวในแง่ปรมัตถธรรมหรือธาตุแท้ตามธรรมชาติแล้ว จะมีส่วนประกอบอยู่ ๓ ส่วนเท่านั้นคือ

๑. จิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์
  ๒. เจตสิก คือ ธรรมชาติที่ประกอบปรุงแต่งจิตมี ๕๒ ลักษณะ
  ๓. รูป คือ องค์ประกอบ ๒๘ ชนิดที่รวมกันขึ้นเป็นกาย
- จะเห็นได้ว่า คนเราทุกคนและสัตว์ทั้งหลายนั้น มีส่วนประกอบเหมือนกันคือ

เราก็มี จิต เจตสิก รูป

เขาก็มี จิต เจตสิก รูป

สัตว์ทั้งหลายก็มี จิต เจตสิก รูป

จะมีความแตกต่างกันก็ตรงที่รูปร่างหน้าตาผิวพรรณ ซึ่งถูกจำแนกให้แตกต่างกันด้วยอำนาจของกรรมที่กระทำไว้ในอดีต

จิต+เจตสิก และรูป มีลักษณะสามัญตามธรรมชาติ (สามัญลักษณะ)

อยู่ ๓ ประการคือ

๑. **อนิจจลักษณะ** คือมีลักษณะที่ไม่เที่ยงไม่คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
๒. **ทุกขลักษณะ** คือมีลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วต้องดับไปอยู่ตลอดเวลา
๓. **อนัตตลักษณะ** คือมีลักษณะที่มีตัวตน มีตัวตน ไม่สามารถบังคับบัญชาได้

สามัญลักษณะทั้ง ๓ นี้ เป็นสิ่งจริงแท้แน่นอน เป็นกฎธรรมชาติ เรียกว่า ไตรลักษณ์

โดยสรุปแล้ว จิต +เจตสิก และรูป ที่ประกอบขึ้นเป็นบุคคลหรือเป็น สัตว์ใด ๆ ก็ตามนั้น แท้จริงแล้วไม่ได้มีแก่นสารอะไรเลย เป็นเพียงการประชุมกันของส่วนประกอบที่มีความไม่เที่ยง เกิดดับ เกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็ว (ชั่วลัดนิ้วมือ จิตมีการเกิดดับแสนโกฏิกขณะ หรือหนึ่งล้านล้านครั้ง) เป็นสภาพที่หาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของผู้ใด ว่างเปล่าจากความเป็นคนนั้นคนนี้ ว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน ว่างเปล่าจากความเป็นนั้นเป็นนี้ตามที่สมมุติกันขึ้นมา แต่เป็นสภาวะธรรมอันเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย ขึ้นกับเหตุ ขึ้นกับปัจจัย พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็

ตาม **ปรมัตถธรรมเหล่านี้ก็คงมีอยู่ตามธรรมชาติ พระพุทธองค์เป็นแต่เพียงผู้ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยให้เราทั้งหลายได้ทราบเท่านั้น**
(หากต้องการทราบเนื้อหาอันลึกซึ้งของปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ก็ต้องศึกษา พระอภิธรรมโดยละเอียดต่อไป)

ประวัติพระอภิธรรม

ในสัปดาห์ที่ ๔ หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับพระอภิธรรมซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับปรมัตถธรรม (จิตเจตสิก รูป นิพพาน) อันเป็นแก่นของธรรมะในพระพุทธศาสนาอยู่ตลอด ๗ วัน ในขณะที่ทรงพิจารณาเรื่องของเหตุ เรื่องของปัจจัยในปรมัตถธรรมอันเป็นที่มาของคัมภีร์ปัญจานอยู่นั้น ก็ปรากฏฉัพพรรณรังสี (รัศมี ๖ ประการ) มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีม่วง และสีเลื่อมพราย เหมือนแก้วผลึก แผลออกจากพระวรกายอย่างน่าอัศจรรย์

ในช่วง ๖ พรรษาแรกของการประกาศศาสนา พระพุทธองค์ยังมิได้ทรงตรัสสอนพระอภิธรรมแก่ผู้ใด เพราะพระอภิธรรมเป็นธรรมะที่เกี่ยวข้องกับปรมัตถธรรมล้วนๆ ยากแก่การที่จะอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย บุคคลที่จะรับอรรถรสของพระอภิธรรมได้นั้นต้องเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธา อันมั่นคงและได้เคยสั่งสมบารมีอันเกี่ยวกับปัญญาในเรื่องนี้มาบ้างแล้วแต่ กาลก่อน แต่ในช่วงต้นของการประกาศศาสนานั้นคนส่วนใหญ่ยังมีศรัทธา และมีความเชื่อใน

พระพุทธศาสนาน้อย ยังไม่พร้อมที่จะรับคำสอนเกี่ยวกับปรมัตถธรรมซึ่งเป็น
ธรรมะอันลึกซึ้งได้ พระองค์จึงยังไม่ทรงแสดงให้ ทราบเพราะถ้าทรงแสดงไปแล้ว
ความสงสัยไม่เข้าใจหรือความไม่เชื่อย่อมนจะ เกิดแก่ชนเหล่านั้น เมื่อมีความสงสัย
ไม่เข้าใจหรือไม่เชื่อแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้เกิดการดูหมิ่นดูแคลนต่อพระอภิธรรมได้
ซึ่งจะเป็นผลร้ายมากกว่าผลดี

ล่วงมาถึงพรรษาที่ ๗ พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงพระอภิธรรมเป็น
ครั้งแรก โดยเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทดแทนคุณ ของพระ
มารดาด้วยการแสดงพระอภิธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดา ซึ่งได้สิ้นพระชนม์ไป
ตั้งแต่ประสูติพระองค์ได้ ๗ วัน และได้อุบัติเป็นเทพบุตรอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตมี
พระนามว่า **สันตุสิตเทพบุตร** ในการแสดงธรรมครั้งนี้ได้มีเทวดาและพรหมจาก
หิมันจักรวาลจำนวนหลายแสนโกฏิ มาร่วมฟังธรรมด้วย โดยมีสันตุสิตเทพบุตร
เป็นประธาน ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงพระอภิธรรม แก่เหล่าเทวดาและ
พรหมด้วย **วิตถารหัย** คือ แสดงโดยละเอียดพิสดาร ตลอดพรรษากาล คือ ๓
เดือนเต็ม

สำหรับในโลกมนุษย์นั้น พระองค์ได้ทรงแสดงแก่พระสารีบุตรเป็น
องค์ แรก คือในระหว่างที่ทรงแสดงธรรมอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นพอได้เวลา
บิณฑบาต พระองค์ก็ทรงเนรมิตพุทธานิมิตขึ้นแสดงธรรมแทนพระองค์ แล้ว
พระองค์ก็เสด็จไปบิณฑบาตในหมู่ชนชาวอูตตรกुरु เมื่อบิณฑบาตเสร็จแล้วก็เสด็จ
ไปยังป่าไม้จันทน์ซึ่งอยู่ในบริเวณป่าหิมวันต์ใกล้กับสระ อโนดาตเพื่อเสวยพระ
กระยาหาร โดยมีพระสารีบุตรเถระมาเฝ้าทุกวัน หลังจากทรงเสวยแล้วก็ทรง

สรุปเนื้อหาของพระอภิธรรมที่พระองค์ได้ทรงแสดงแก่เหล่าเทวดาและพรหมให้ พระสารีบุตรฟังวันต่อวัน (พระพุทธรองค์ทรงแสดงแก่พระสารีบุตรด้วย **สังเขปหัย คือ แสดงอย่างย่อ**) เสร็จแล้วพระองค์จึงเสด็จกลับขึ้นสู่ดาวดึงส์เทวโลกเพื่อ แสดงธรรมต่อไป ทรงกระทำเช่นนี้ทุกวันตลอด ๓ เดือน เมื่อการแสดงพระ อภิธรรมบนเทวโลก จบสมบูรณ์แล้วการแสดงพระอภิธรรมแก่พระสารีบุตรก็จบ สมบูรณ์ด้วยเช่นกัน เมื่อจบพระอภิธรรมเทศนาเทวดาและพรหม ๘๐๐ ,๐๐๐ โภกวิ ใต้บรรลุธรรม และสันตดุสิตเทพบุตร(พุทธมารดา)ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคล

เมื่อพระสารีบุตรได้ฟังพระอภิธรรมจากพระบรมศาสดาแล้ว ก็นำมา สอนให้แก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านโดยสอนตามพระพุทธรองค์วันต่อวัน และจบปริบรูณ์ในเวลา ๓ เดือนเช่นกัน การสอนพระ อภิธรรมของพระสารีบุตรที่ สอนแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้เป็นการสอนชนิดไม่ ย่อเกินไป ไม่พิสดารเกินไป เรียกว่า **หาติวิตถารหาติสังเขปหัย**

ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปนี้ เคยมีอุปนิสัยมาแล้วในชาติก่อน คือในสมัย ศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปนี้เป็นค่างควา อาศัยอยู่ ในถ้ำแห่งหนึ่ง ขณะนั้นมีภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรม ๒ รูปที่อาศัย อยู่ในถ้ำนั้นเช่นกัน กำลังสวดสาธยายพระอภิธรรมอยู่ เมื่อค่างควาทั้ง ๕๐๐ ตัวได้ยินเสียงพระสวด สาธยายพระอภิธรรมก็รู้เพียงว่าเป็นพระธรรม เท่านั้นหาได้รู้ความหมายใดๆ ไม่ แต่ก็พากันตั้งใจฟังตั้งแต่ต้นจนจบ เมื่อสิ้น จากชาติที่เป็นค่างควาแล้วก็ได้ไป เกิดอยู่ในเทวโลกเหมือนกันทั้งหมด จนกระทั่งศาสนาของพระสมณโคดม สัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นจึงได้จุติจาก เทวโลกมาเกิดเป็นมนุษย์และได้บวชเป็น

ภิกษุในศาสนาที่ตลอดจนได้เรียน พระอภิธรรมจากพระสารีบุตรดังกล่าวแล้ว นับแต่นั้นมาการสาธยาย ท่องจำและการถ่ายทอดความรู้เรื่องพระอภิธรรมก็ได้แพร่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง

ภายหลังที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ หลังจากถวายพระเพลิงได้ ๕๒ วัน ท่านมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ พระอานนทเถระ พร้อมด้วยพระอรหันต์รวมทั้งสิ้น ๕๐๐ องค์ ซึ่งล้วนเป็นปฏิสัมภิทักปัตตะ^๖ ฉพภิกษุญะ^๗ และเตวิชชะ^๘ ได้ช่วยกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และได้กล่าวยกย่องพระ อภิธรรมว่าเป็นหมวดธรรมที่สำคัญมากของพระพุทธศาสนา การทำสังคายนาครั้งนี้ มีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก

พระอภิธัมมัตถสังคหะคืออะไร

ต่อมาประมาณปี พ .ศ. ๑๒๐๐^๙ มีพระเถระผู้ทรงความรู้ในพระไตรปิฎกท่านหนึ่งมีนามว่า **พระอนุรุทธเถระ** (พระอนุรุทธาจารย์) ท่านเป็นชาวกาฬิงกัญจิ แขวงเมืองมัทราชา ภาคใต้ของประเทศอินเดีย ท่านได้มาศึกษาพระอภิธรรมอยู่ที่สำนักวัดตุมุลโสमारาม เมืองอนุราธบุรี ประเทศลังกา จนมีความแตกฉานและได้รับยกย่องว่าเป็นปราชญ์ทางพระอภิธรรมท่านหนึ่ง ต่อมาท่านได้รับอาราธนาจากนัมพะอุบาสกผู้เป็นทายกให้ช่วยเรียบเรียงพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ละเอียดลึกซึ้งมากนั้นให้สั้นและง่ายเพื่อสะดวกแก่การศึกษาและ

จดจำ ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาพระอภิธรรมทั้งหลาย
ในอนาคต พระอนุรุทธาจารย์ได้อาศัยพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์ มาเป็นหลัก
ในการเรียบเรียงพระอภิธรรมฉบับย่อและเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า **พระอภิธัมมัตถ**
สังคหะ

---

^๕ ปฎิสังกัปปัตตะ = ผู้ที่ได้ปฎิสังกัปปา ๔ คือผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจธรรมะอย่างแตกฉาน สามารถแยกแยะและ
ขยายความได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง มีปฏิภาณไหวพริบ มีโวหารและวาทะที่จะทำให้ผู้อื่นรู้ตาม เข้าใจตามได้โดยง่าย

^๖ จฬปิณฑะ = ผู้มีอภิญญา ๖ อันได้แก่ ๑ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ๒ .มีหุทธิพย์ ๓. ทายใจผู้อื่นได้ ๔. ระลึกชาติได้ ๕. มี
ตาทิพย์ ๖. สามารถทำลายอาสวะกิเลสให้สิ้นไป

^๗ เดวิชชะ = ผู้ที่ได้วิชา ๓ ได้แก่ ๑. ระลึกชาติได้ ๒. รู้การจุดติและการอุปติของสัตว์ ๓. มีปัญญาที่ทำอาสวะกิเลสให้
สิ้นไป

๘ หลักฐานบางแห่งระบุว่า ประมาณปี พ.ศ. ๑๕๐๐

อภิธัมมัตถสังคหะ แยกออกเป็น **อภิ+ธัมมะ+อัตถะ+สัง+คหะ**

อภิ = อันประเสริฐยิ่ง

ธัมมะ = สภาพที่ทรงไว้ไม่มีการผิดแปลกแปรผัน

อัตถะ = เนื้อความ

สัง = โดยย่อ

คหะ = รวบรวม

อภิธัมมัตถสังคหะ จึงหมายถึง คัมภีร์ซึ่งรวบรวมเนื้อความของพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ไว้โดยย่อ อันเปรียบเสมือนแบบเรียนเร็ว พระอภิธรรม แบ่งเป็น ๙ ปริจเฉท (๙ ตอน) แต่ละปริจเฉทมีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้

ปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหวิภาค

แสดงเรื่อง ธรรมชาติของจิต ประเภทของจิต ทั้งโดยย่อและโดยพิสดาร ทำให้เข้าใจถึงจิตประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต มหัคคตจิต และโลกุตตรจิต

ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค

แสดงเรื่องเจตสิก คือ ธรรมชาติที่ประกอบกับจิตเพื่อปรุงแต่งจิต มีทั้งหมด ๕๒ ลักษณะ แบ่งเป็น เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ทุกประเภท เจตสิกฝ่ายกุศล และเจตสิกฝ่ายอกุศล

ปริจเฉทที่ ๓ ปกิณณกสังคหวิภาค

แสดงการนำจิตและเจตสิกมาสัมพันธ์กับธรรม ๖ หมวด ได้แก่ ความรู้สึกของจิต (เวทนา) เหตุแห่งความดีความชั่ว (เหตุ) หน้าที่ของจิต (กิจ) ทางรับรู้ของจิต (ทวาร) สิ่งที่จิตรู้ (อารมณ์) และที่ตั้งที่อาศัยของจิต (วัตถุ)

ปริจเฉทที่ ๔ วิถีสังคหวิภาค

แสดงวิถีจิต อันได้แก่กระบวนการทำงานของจิตที่เกิดทางตา ทาง หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อได้ศึกษาปริจเฉทนี้แล้วจะทำให้ รู้กระบวนการทำงานของจิตทุกประเภท บุญบาปไม่ได้เกิดที่ไหน เกิดที่วิถี จิตนี้เอง ก่อนที่จะเกิดจิตบุญหรือจิตบาป มีจิตขณะหนึ่งเกิดก่อน คอยเปิด ประตูให้เกิดจิตบุญหรือจิตบาป จิตดวงนี้เกี่ยวข้องกับ การวางใจอย่างแยบ คาย (โยนิโสมนสิการ) หรือการวางใจอย่างไม่แยบคาย (อโยนิโสมนสิการ) หากเราได้เข้าใจก็จะมีประโยชน์ในการป้องกันมิให้จิตบาปเกิดขึ้นได้

ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหวิภาค

แสดงถึงการทำงานของจิตขณะใกล้ตาย ขณะตาย (จตุติ) และขณะ เกิดใหม่ (ปฏิสนธิ) กล่าวถึงเหตุแห่งการตาย การเกิดของสัตว์ในภพภูมิต่างๆ โดยแบ่งได้ถึง ๓๑ ภพภูมิ (มนุษย์ภูมิเป็นเพียง ๑ ใน ๓๑ ภูมิ) ขณะเวลาใกล้จะตาย ภาวะจิตเป็นอย่างไร ควรวางใจอย่างไรจึงจะไปเกิดในภพภูมิที่ดี พระพุทธองค์ทรงอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่าตายแล้วต้องเกิดทันที มิใช่ ตายแล้ววิญญูณ (จิต) ต้อง

เร่ร่อนเพื่อไปหาที่กำเนิดใหม่ และยังสามารถอธิบาย เรื่องของกรรม ลำดับแห่งการ ให้ผลของกรรมไว้อย่างละเอียดลึกซึ้งอีกด้วย

ปริจเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค และนิพพาน

เมื่อได้ศึกษาทำความเข้าใจเรื่องจิต และเจตสิก อันเป็นนามธรรม มาแล้ว ในปริจเฉทที่ ๖ นี้พระอรุทธาจารย์ได้แสดงองค์ประกอบที่สำคัญ อีก อย่างหนึ่งของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย นั่นก็คือเรื่องของรูป ร่างกาย (รูปธรรม) โดยแบ่งรายละเอียดออกเป็นรูปต่างๆ ได้ ๒๘ ชนิด และอธิบายถึงสมุฏฐาน (เหตุ) ในการเกิดรูปต่างๆ ไว้อย่างละเอียดพิสดาร

ในตอนท้ายได้กล่าวถึงเรื่องพระนิพพานว่ามีสภาวะอย่างไร อันจะ ทำให้เข้าใจเรื่องของพระนิพพานได้อย่างถูกต้องชัดเจน

ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค

เมื่อได้ศึกษาปรมัตถธรรม ๔ อันได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน มา จากปริจเฉทที่ ๑ ถึง ๖ แล้ว ในปริจเฉทนี้จะแสดงธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ซึ่งให้ผล เป็นความสุข และธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลซึ่งให้ผลเป็นความทุกข์ ในสภาวะความเป็นจริงแล้วกุศลจิต (จิตบุญ) และอกุศลจิต (จิตบาป) จะเกิดสลับสับเปลี่ยนกันอยู่ ตลอดเวลา ส่วนจะเกิดจิตชนิดไหนมากน้อยเพียงใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับคุณธรรมและ จริยธรรมของแต่ละบุคคล คนเราทั่วไปมักไม่เข้าใจและไม่รู้จักกับกุศลและอกุศล เหล่านี้ จึงทำให้ชีวิตตกอยู่ในวิฎฎทุกข์ไม่รู้จักจบสิ้น ในปริจเฉทที่ ๗ นี้ได้แสดง ธรรมที่ควรรู้ที่สำคัญๆ ได้แก่ อุปาทานขันธ (ขันธที่ถูกรูปาทานยึดมั่นอย่างเหนียว

แน่น), อายตนะ ๑๒ (สิ่งเชื่อมต่อเพื่อให้รู้อารมณ์), ธาตุ ๑๘ (ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน), อริยสัจ ๔ (ความจริงของพระอริยะ) และโพธิปักขิยธรรม (ธรรมที่เกื้อกูลการตรัสรู้, ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค) มี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘

ปริจเฉทที่ ๘ ปัจจัยสังคหวิภาค

ในปริจเฉทนี้ ท่านได้แสดงเรื่องปฏิจสุมุขปาท (เหตุและผลที่ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์) และปัจจัยสนับสนุน ๒๔ ปัจจัย ในตอนท้ายยังได้แสดงความหมายของบัญญัติธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ไม่ใช่เป็นความจริงแท้ แต่เป็นจริงตามสมมุติ (สมมุติสังขะหรือสมมุติโวหาร) ตามกติกาของชาวโลก

ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค

ในปริจเฉทนี้ ท่านกล่าวถึงความแตกต่างของสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เห็นว่าสมถกรรมฐานหรือการทำสมาธินั้นเป็นการปฏิบัติเพื่อให้จิตเกิดความสงบ และเกิดอภิญญา (เกิดอิทธิฤทธิ์ต่างๆ) เท่านั้น ซึ่งไม่ใช่จุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะผลของการทำ สมาธิหรือสมถกรรมฐานนั้นเป็นการข่มกิเลสไว้ชั่วคราวเท่านั้น ไม่สามารถ ทำลายกิเลสได้ ถึงแม้จะเจริญสมถกรรมฐานถึงขั้นรูปฌานจนได้เสวยสุข อยู่ในรูปพรหมภูมิเป็นเวลาอันยาวนาน แต่ในที่สุดก็ต้องกลับมาเวียนว่าย ตายเกิดไม่รู้จักจบจักสิ้น

จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เกิดปัญญาที่แจ้งในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงว่า จิต + เจตสิก และรูป ซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิตต่างก็มีการเกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป - เกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป ต่อเนื่องกันไปอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา เป็นสภาพที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตนอะไรของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่สามารถที่จะบังคับบัญชาได้ วางเปล่าจากความเป็นตัวตน ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงเช่นนี้ เมื่อมีกำลัง แก่กล้าก็จะสามารถประหาณกิเลสและเข้าถึงพระนิพพานได้ในที่สุด

การสวดพระอภิธรรมในงานศพ

ทุกท่านคงจะพบคำว่า สวดพระอภิธรรม หรือ ตั้งศพสวดพระอภิธรรม ในบัตรเชิญหรือในหน้าหนังสือพิมพ์เพื่อเชิญไปร่วมงานบำเพ็ญกุศล แต่ท่านผู้วายชนม์อยู่บ่อยๆ ที่ว่า สวดพระอภิธรรม นั้น เมื่อท่านอ่านมาถึง ตรงนี้ ย่อมทราบดีแล้วว่าหมายถึงอะไร

ตามหลักฐานของท่านผู้รู้กล่าวว่ามี การนำเอาพระอภิธรรมมาสวด ในพิธีศพของพุทธศาสนิกชนชาวไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและท่านได้ให้ความเห็นไว้ว่าการบำเพ็ญกุศลในงานศพเพื่ออุทิศให้ผู้วายชนม์นั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความกตัญญูต่อผู้วายชนม์ซึ่งจากไปไม่มีวันกลับการที่

พุทธศาสนิกชนชาวไทยนำเอาคัมภีร์พระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับ ประเพณีนี้ นั้นตามข้อสันนิษฐาน คงจะเกิดจากเหตุผลประการต่างๆ ดังนี้

ประการแรก เป็นเพราะ พระอภิธรรม ไม่กล่าวถึงสัตว์ ไม่กล่าวถึง บุคคล ไม่มีตัวตน เรา เขา แต่ทรงจำแนกธรรมออกเป็นกุศล อกุศล และ อัปยา - กฤต (ธรรมที่ไม่ใช่กุศลและไม่ใช่อกุศล) ทรงกระจายสรีระกายซึ่งเป็น กลุ่มก้อน ออกเป็นชั้นๆ ๕ บ้าง आयตนะ ๑๒ บ้าง ธาตุ ๑๘ บ้าง อินทรีย์ ๒๒ บ้าง อัน เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยซึ่งต้องมีการเสื่อมสลายไปตามสภาวะ มิสามารถตั้งอยู่ ได้ตลอดไป การได้ฟังพระอภิธรรมจะทำให้ผู้ฟังน้อมนำมา เปรียบเทียบกับการ จากไปของผู้วายชนม์ ทำให้เห็นสังขารธรรมที่แท้จริงของชีวิต ท่านโบราณบัณฑิตคง จะเห็นว่าในงานเช่นนี้เป็นโอกาสอันดีที่ท่านผู้ฟังและท่านผู้ร่วมบำเพ็ญกุศลในงาน ศพจะสามารถพิจารณาเห็นความจริงของชีวิตได้โดยง่าย จึงได้นำเอาพระอภิธรรม มาแสดงให้ฟัง

อีกประการหนึ่ง เพราะเห็นว่าในการตอบแทนพระคุณพุทธมารดา ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ท่านได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรม เทศนาบน สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพุทธมารดาซึ่งสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ดังนั้น เมื่อบุพการี อันได้แก่ มารดา บิดา ถึงแก่กรรมลง ท่านผู้เป็นบัณฑิตจึงได้นำเอาพระอภิธรรม เข้ามาเกี่ยวข้องในการบำเพ็ญกุศลให้แก่ ผู้วายชนม์ โดยถือว่าเป็นการสนอง พระคุณมารดา บิดา ตามแบบอย่างพระจริยวัตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อมา แม้ว่าท่านผู้วายชนม์จะมีใช้มารดาบิดาก็ตาม แต่การนำเอาพระอภิธรรมมาแสดง ในงานศพก็ถือเป็นประเพณีไปแล้ว

ประการสุดท้าย เพราะเชื่อว่าพระอภิธรรมเป็นคำสอนชั้นสูงที่มี
เนื้อหาละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับปรมัตถธรรม ๔ ประการ หากนำมาแสดงในงาน
บำเพ็ญกุศลให้แก่ผู้วายชนม์แล้ว ผู้วายชนม์จะได้บุญมาก

การสวดพระอภิธรรมก็คือการนำเอาคำบาลีขึ้นต้นสั้นๆ ในแต่ละ คัมภีร์ของพระ
อภิธรรม ๗ คัมภีร์มาเรียงต่อกัน การสวดพระอภิธรรมนี้ บางที่เรียกว่า **สวด**
มาติกา ถ้าเป็นงานพระศพบุคคลสำคัญในราชวงศ์ เรียกว่า **พิธีสดับปกรณ์** ซึ่ง
เพี้ยนมาจากคำว่า สัตตปกรณ์ อันหมายถึง พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นั่นเอง (สัตต
= เจ็ด, ปกรณ์ = คัมภีร์, ตำรา)

ต่อมาภายหลังมีผู้รู้ได้นำเอาคาถาในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ของพระ
อนุรุทธาจารย์มาสวดเป็นทำนอง **สรภัญญะ** (คือการสวดเป็นจังหวะสั้น -ยาว)
เรียกว่า **สวดสังคหะ** โดยนำเอาคำบาลีในตอนต้นและตอนท้ายของแต่ละ
ปริจเฉท ซึ่งมีทั้งหมด ๘ ปริจเฉทมาเรียงต่อกันเป็นบทสวด

ประโยชน์จากการศึกษาพระอภิธรรม

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษาพระอภิธรรมมีอยู่มากมายหลายประการ แต่ที่สำคัญมีโดยสังเขปดังนี้

๑. การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนา เพราะพระอภิธรรมเกิดจากพระสัมพันธัญญุตญาณของพระพุทธองค์ การเข้าถึงพระอภิธรรมจึงเท่ากับเข้าถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง

๒. การศึกษาพระอภิธรรม ก็คือศึกษาธรรมชาติการทำงานของ กาย และใจซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวเราและสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องจิต (วิญญูญาณ), เรื่องเจตสิก, เรื่องอำนาจจิต, เรื่องวิถิจิต, เรื่องกรรมและการส่งผลของกรรม, เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด, เรื่องสัตว์ในภพภูมิต่างๆ และเรื่องกลไกการทำงานของกิเลส ทำให้รู้ว่าชีวิตของเราในชาติปัจจุบันนี้มาจากไหนและมาได้อย่างไร มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นปัจจัย เมื่อได้คำตอบชัดเจนแล้วก็รู้ว่าตายแล้วไปไหนและไปได้อย่างไร อะไรเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ทำให้หมดความสงสัยว่าตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ นรก สวรรค์ มีจริงไหม ทำให้มีความเข้าใจเรื่องกรรมและการส่งผลของกรรม (วิบาก) อย่างละเอียดลึกซึ้ง

๓. ผู้ศึกษาพระอภิธรรมจะเข้าใจเรื่องของปรมัตถธรรม หรือสภาวะธรรมอันจริงแท้ตามธรรมชาติ ในพระอภิธรรมจะแยกสภาวะออกให้เห็น ว่าทุกสิ่งไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลอะไรทั้งนั้น คงมีแต่สภาวะธรรม คือ จิต เจตสิก

รูป ที่วันเวียนอยู่ในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยอาศัยเหตุ อาศัยปัจจัยอุดหนุนซึ่งกันและกัน เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับ ไปอีก มีสภาพเกิดดับอยู่ เช่นนี้ตลอดเวลาแสนนานแสนนานไม่รู้กี่แสนชาติ ก็ ล้วนชาติมาแล้วที่สืบทอดกันอยู่ เช่นนี้โดยไม่รู้จักจบจักสิ้น แม้ใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม สภาวธรรมทั้ง ๓ นี้ก็ทำงานอยู่เช่นนี้โดยไม่มีเวลาหยุดพักเลย สภาวธรรมหรือธรรมชาติเหล่านี้มิใช่เกิดขึ้นจากพระผู้เป็นเจ้าของ พระพรหม พระอินทร์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ เป็นผู้บันดาลหรือเป็นผู้สร้าง แต่สภาวธรรมเหล่านี้เป็นผลอันเกิดมาจากเหตุ คือ กิเลสตัณหานั่นเองที่เป็นผู้สร้าง

๔. การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจสภาวธรรมอีกประการหนึ่งอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาที่ต้องการให้เข้าถึงนั่นก็คือ นิพพาน **นิพพาน หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา ผู้ที่ปราศจากกิเลส ตัณหาแล้วนั้น เมื่อสิ้นชีวิตลงก็จะไม่มีการสืบทอดของจิต+เจตสิก และ รูป อีกต่อไป ไม่มีการสืบทอดภพชาติ หยุดการเวียนว่ายตายเกิด พ้นจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง จึงกล่าวว่านิพพานเป็นธรรมชาติที่ปราศจากกิเลส ตัณหา เป็นธรรมชาติที่ดับทุกข์โดยสิ้นเชิงและเป็นธรรมชาติที่พ้นจากขันธ์ ๕ นิพพานมิใช่เป็นแดนสุขาวดีที่เป็นหอมตะและเพียบพร้อมด้วยความสุข ล้วน ๆ ตลอดนิรันดร์กาลตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ**

๕. การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจคำสอนที่มีคุณค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะแค่การให้ทาน รักษาศีล และการเจริญสมาธิก็ยังมิใช่ คำสอนที่มีค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนาเนื่องจากเป็นเหตุให้ต้องเกิดมารับ ผลของกุศล

เหล่านั้นอีก ท่านเรียกว่าวิภูฏกุศล เพราะกุศลเหล่านั้นยังไม่ทำให้ พ้นไปจากการ เวียนว่ายตายเกิด คำสอนที่มีค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้เห็นว่า ทั้งนามธรรม (จิต+เจตสิก) และรูปธรรม (รูป) มีสภาพที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ มีการเกิดดับ ๆ ตลอดเวลา หาแก่นสาร หาตัวตน หาเจ้าของไม่ได้เลย เมื่อมี ปัญญาเห็นแจ้งในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงเช่นนี้แล้วก็จะนำไปสู่การประหาณ กิเลสและเข้าถึงพระนิพพาน ได้ในที่สุด

๖. การศึกษาพระอภิธรรม จะทำให้เข้าใจเรื่องอารมณ์ของวิปัสสนา ซึ่งต้องมีนามธรรม (จิต+เจตสิก) และรูปธรรม (รูป) เป็นอารมณ์ เมื่อกำหนด อารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้ถูกต้อง การปฏิบัติก็ย่อมได้ผล ตามที่ ต้องการ

๗. การศึกษาพระอภิธรรม เป็นการสั่งสมปัญญาบารมีที่ประเสริฐ ที่สุด ไม่มีวิทยาการใด ๆ ในโลกที่ศึกษาแล้วจะทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งโลกได้เท่ากับ การศึกษาพระอภิธรรม

๘. การศึกษาพระอภิธรรม เป็นการช่วยกันรักษาหลักธรรมคำสอน ของพระพุทธองค์ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังและเป็นการช่วยสืบต่อพระพุทธศาสนา ให้ มั่นคงถาวรตลอดไป

ประวัติความเป็นมาของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๔ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรม สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง นายกสภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เดินทางไปดูกิจการ การเผยแผ่ พระพุทธศาสนาที่ประเทศพม่า ได้เห็นการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศพม่า ยังคงความละเอียดลึกซึ้งและมีการเรียนการสอนกันอย่างแพร่หลาย ขณะที่ในประเทศไทยหาผู้ที่มีความรู้เรื่องนี้ได้ยาก ท่านจึงได้ติดต่อกับ รัฐบาลพม่า เพื่อขอ อาราธนาพระสังฆมณฑลโชติกเถระ ธรรมาจริยะ พระเถระระดับบัณฑิตผู้มีความรู้ แดกจกานในพระพุทธศาสนา เพื่อมาเผยแผ่พระอภิธรรมปิฎกในประเทศไทย พระสังฆมณฑลโชติกเถระได้เข้ามาวางหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก และได้ แปลตำรับตำราเป็นภาษาไทย ไว้ให้ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้

ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๕ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัยได้ถูกก่อตั้งขึ้นที่ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษา พระ อภิธรรมในพระสังฆราชูปถัมภ์ มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานอำนวยการ จัดการศึกษา โดยได้รับความอุปถัมภ์จากอธิบดีสงฆ์ พระเถรานุเถระวัดมหาธาตุ มูลนิธิสังฆมณฑลโชติกะ และผู้มีจิตศรัทธาทั่วไป จนกระทั่งปีพุทธศักราช ๒๕๒๔ โดย เมตตาธรรมและมองการณ์ไกลของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ที่หวังความ เจริญก้าวหน้าของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย จึงได้ประกาศให้อภิธรรมโชติกะ

วิทยาลัยเป็นหน่วยงานหนึ่งของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในสังกัดสำนักส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการสังคม โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เพื่อให้พุทธบริษัทมีความรู้ความเข้าใจในพระอภิธรรมปิฎก อย่างถูกต้อง
๒. เพื่อรักษาพระปริยัติในส่วนของพระอภิธรรมปิฎก ให้ดำรงมั่นคงสืบต่อไป
๓. เพื่อให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจในปรมัตถธรรมอันเป็นสภาวะที่เกื้อกูล แก่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
๔. เพื่อให้ผู้ศึกษามีความรู้มีความเข้าใจ สามารถเชื่อมโยงเนื้อหาธรรมะ ในพระอภิธรรมปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระวินัยปิฎก ให้สอดคล้องสัมพันธ์กันได้อย่างดี
๕. เพื่อให้ผู้ศึกษาสามารถนำความรู้ที่ได้รับ มาใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อ ประโยชน์และความสุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย

สำนักเรียนสาขาของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

ภาคกลาง

๑. วัดกลาง ต.โคกคราม อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี ๗๒๑๕๐
๒. วัดจากแดง ต.ทรงคนอง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ ๑๐๑๓๐
๓. วัดเจริญธรรมาราม ว.สายไหม ข.บางเขน กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐
๔. วัดสุวรรณประสิทธิ์ ว.คลองกลุ่ม ข.บึงกุ่ม กรุงเทพฯ ๑๐๒๓๐
๕. วัดป่าธรรมโสภณ ต.ทะเลชุบศร อ.เมือง จ.ลพบุรี ๑๕๐๐๐

๖. วัดมหาธาตุวรวิหาร ต.หน้าเมือง อ.เมือง จ.ราชบุรี ๗๐๐๐
๗. วัดมเหยงค์ ต.หันตรา อ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐
๘. สำนักสงฆ์สวนธรรมจักร ต.ตลิ่งชัน อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี ๗๒๒๓๐
๙. วัดอุดมมงคล ต.ปากแพรก อ.เมือง จ.กาญจนบุรี ๗๑๐๐๐
๑๐. วัดเขาสมโภชน์ ต.บัวชุม อ.ชัยบาดาล จ.ลพบุรี ๑๕๑๓๐
๑๑. วัดสามชุก ต.สามชุก อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี ๗๒๑๓๐
๑๒. ห้องเรียนวัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

ภาคเหนือ

๑. วัดพรหมจริยาवास ต.ปากน้ำโพ อ.เมือง จ.นครสวรรค์ ๖๐๐๐๐
๒. วัดเมืองมาง ต.หายยา อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๑๐๐
๓. วัดท่าพระธาตุเมืองเทพ ต.ทัพหลวง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี ๖๑๑๔๐
๔. วัดสระโบสถ์ ต.ดอนคา อ.ท่าตะโก จ.นครสวรรค์ ๖๐๑๖๐
๕. วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
๖. วัดพระธาตุแช่แห้ง ต.ม่วงตึ๊ด กิ่ง อ.ภูเพียง จ.น่าน ๕๕๐๐๐
๗. ห้องเรียนวัดพระธาตุศรีจอมทอง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ (สาขาวัดร่ำเปิง)

ภาคใต้

๑. วัดคุณชี ต.ตลาดเหนือ อ.เมือง จ.ภูเก็ต

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. วัดพรมศิลาเตล ต.เตล อ.ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ ๓๒๑๑๐
๒. วัดมหาวนาราม ต.โนนเมือง อ.เมือง จ.อุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
๓. วัดสะแกแสง ต.พะงาด อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา ๓๐๒๕๐
๔. วัดอุดมไพโรสถณ์ ต.รอบเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด ๕๔๐๐๐
๕. วัดสว่างมีชัย ต.สมสนุก อ.ปากคาด จ.หนองคาย ๔๓๑๙๐

ภาคตะวันออก

๑. วัดเกาะแก้วคลองหลวง ต.ไร่หลักทอง อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี ๒๐๑๔๐
๒. วัดเก่าโบราณ ต.เหมือง อ.เมือง จ.ชลบุรี ๒๐๑๓๐
๓. วัดเขาบ่อน้ำซับ ต.ห้างสูง อ.หนองใหญ่ จ.ชลบุรี ๒๐๑๙๐
๔. วัดเขาพุทธโคดม ต.สุรศักดิ์ อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี ๒๐๑๑๐
๕. วัดนาพร้าวเก่า ต.สุรศักดิ์ อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี ๒๐๑๑๐
๖. วัดหินโค้ง ต.หนองบัว อ.บ้านค่าย จ.ระยอง ๒๑๑๒๐
๗. วัดพนมพนาวาส ต.คลองขุด อ.บ้านโพธิ์ จ.ฉะเชิงเทรา ๒๔๑๔๐
๘. วัดสุนีย์ศรัทธาธรรม ต.พิมพา อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา ๒๔๑๔๐
๙. วัดหนองลำตวนพรมศรี ต.ท่าบุญมี อ.เกาะจันทร์ จ.ชลบุรี ๒๐๒๔๐

ศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาทางไกลของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

ทำการสอนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ และอินเทอร์เน็ต (E-learning)

สำนักงานตั้งอยู่ที่ มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม

๕/๑๐๘-๙ ซอยอุดมทรัพย์ ถนนบรมราชชนนี

แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย

กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทร. ๐-๒๘๘๔-๕๐๙๑-๒

www.buddhism-online.org

E-mail mailmcu@hotmail.com

บรรณานุกรม

๑. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎก : ประวัติและความเป็นมา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
๒. พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
๓. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานพระอภิธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๗.
๔. พระครูสังวรสมาธิวัตร. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก. กรุงเทพมหานคร : พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๐.
๕. วรณสิทธิ ไททยะเสวี. คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนาพื้นฐาน. กรุงเทพมหานคร : พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๔.
๖. มูลนิธิสำนักปฏิบัติธรรมบุญกัญจนาราม. พุทธศาสนาคืออะไร. ม.ป.ท. ๒๕๓๖.
๗. สรรค์ชัย พรหมภาณี. สภาวธรรม ๗๒. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๕.

๘. มูลนิธิว่องวานิช. คู่มือฟังสวดพระอภิธรรม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

๙. วินัย อ.ศิวะกุล. เรียบนอภิธรรม ๙ ปริเฉท. วารสารอภิธรรม
ฉบับเดือนพฤษภาคม ๒๕๔๐ : หน้าที่ ๔๕-๕๔.

ปัจจัย ๒๔ ประการ ได้แก่

๑. เหตุปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นเหตุ
๒. อารัมมณปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นอารมณ์
๓. อธิปตปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นอธิปติ
๔. อนันตรปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน
๕. สมันตรปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกันทีเดียว
๖. สหชาติปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเกิดพร้อมกัน
๗. อัญญมัญญปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความแก่กันและกัน
๘. นิสสยปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นที่อาศัย
๙. อุปนีสสยปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก
๑๐. ปุเรชาติปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเกิดก่อน
๑๑. ปัจฉาชาติปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเกิดทีหลัง
๑๒. อาเสวนปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเสพบ่อยๆ
๑๓. กัมมปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความปรุงแต่งเพื่อให้กิจต่าง ๆ สำเร็จลง
๑๔. วิปากปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นวิปาก คือเข้าถึงความสุข และ
หมดกำลังลง
๑๕. อาหารปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นผู้นำ
๑๖. อินทริยปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นผู้ปกครอง

๑๗. ฌานปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นผู้ฟังอารมณ์
๑๘. มัคคปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นหนทาง
๑๙. สัมปยุตตปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นผู้ประกอบ
๒๐. วิปยุตตปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นผู้ไม่ประกอบ
๒๑. อัถติปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นผู้ยังมีอยู่
๒๒. นัตติปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นผู้ไม่มี
๒๓. วิคตปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นผู้ปราศจากไป
๒๔. อวิคตปัจฉิม	ธรรมที่ช่วยอุปการะ	โดยความเป็นผู้ยังไม่ปราศจากไป